

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

ACTUAL ISSUES OF APPLICATION OF COERCIVE MEASURES EDUCATIONAL NATURE

Попов Г.В.,

*кандидат юридичних наук,
директор Інституту підготовки кадрів
Національної академії прокуратури України*

У статті досліджуються актуальні аспекти застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Автором аналізується діяльність прокуратури у вказаній сфері. За результатами дослідження пропонуються зміни та доповнення до Кримінального кодексу України, а також відомчого нормативного акту прокуратури України.

Ключові слова: примусові заходи, виховні заходи, кримінальна відповідальність, прокурор, неповнолітні.

В статье исследуются актуальные аспекты применения принудительных мер воспитательного характера к несовершеннолетним и лицам, не достигшим возраста, с которого наступает уголовная ответственность. Автором анализируется деятельность прокуратуры в указанной сфере. По результатам исследования предлагаются изменения и дополнения в Уголовный кодекс Украины, а также ведомственный нормативный акт прокуратуры Украины.

Ключевые слова: принудительные меры, воспитательные меры, уголовная ответственность, прокурор, несовершеннолетние.

In the article examines the actual aspects of application of coercive measures educational nature to minors and persons under the age at which criminal responsibility occurs. The author describes the work of the prosecutor's office in this area. As a result of research is proposed changes and addition to the Criminal Code, and also to departmental normative act of Prosecutor's Office of Ukraine.

Key words: coercive measures, educational measures, criminal liability, prosecutor, minors.

Постановка проблеми. Забезпечення якнайкращого захисту прав і свобод дітей у всі часи було і залишається одним з пріоритетів державної політики, оскільки діти – це майбутнє нації. Особливої уваги потребує забезпечення прав дитини, яка потрапила в конфлікт із законом. Так, законодавством визначається особливий порядок притягнення вказаної категорії осіб до кримінальної відповідальності, а також чітко визначаються види покарання, які можуть бути застосовані до осіб у віці до 18 років. Зокрема, ст. 97 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341–III передбачає можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності [1].

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18 липня 2013 року № 223–1134/0/4–13 акцентується увага на тому, що в кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності (п. 2) [2].

Стан дослідження. Питання особливостей кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у своїх працях частково вивчали Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, Г.О. Єремій, В.Т. Маляренко, Н.В. Шость, О.О. Ямкова та інші.

Метою статті є дослідження актуальних аспектів застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а також діяльності прокуратури в цій сфері та відшукування шляхів її оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 97 КК України неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

Примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України, суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються, а він притягується до кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що метою примусових заходів виховного характеру, застосовуваних до неповнолітніх, є: припинення злочинної діяльності підлітків і залучення їх до позитивної соціальної діяльності, у тому числі і шляхом усунення причин і умов, що

формують протиправні дії; виправлення неповнолітнього за допомогою примусових заходів виховного характеру, а також попередження вчинення нових злочинів з боку підлітка та інших осіб [3, с. 7].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 визначає, що примусові заходи виховного характеру, зокрема, застосовують:

- у разі постановлення судом рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 97 КК України;

- до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 2 ст. 97 КК України);

- при звільненні неповнолітнього від покарання відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України.

Якщо в матеріалах провадження, крім зазначених, наявні й інші підстави для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачені ст. ст. 45–49 КК України, які за правовими наслідками є більш сприятливими для забезпечення його інтересів), мають бути обрані саме ці підстави (п. 2) [4].

Застосування примусових заходів виховного характеру при звільненні неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності та покарання не треба плутати із застосуванням виховних заходів до осіб, які досягли одинадцяти років, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України. У цьому випадку кримінальна відповідальність не настає тому, що відсутній її суб'єкт, у зв'язку з чим не повинно бути і звільнення від неї із застосуванням заходів кримінально-правового примусу, а повинна йти мова про спеціальний вид впливу. Цим видом впливу є примусові заходи виховного характеру, які в разі їх застосування судом (у постанові або ухвалі) до осіб, які досягли одинадцяти років, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України, незалежно від бажання останніх реалізуються у формі соціального захисту суспільства від протиправних посягань неповнолітніх осіб [3, с. 9].

Згідно зі ст. 105 КК України неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок широго розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також

окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені в ч. 2 ст. 105 КК України. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у п.п. 2 та 3 ч. 2 ст. 105 КК України, встановлюється судом, який їх призначає.

Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Слід зауважити, що на врегулювання питань звільнення особи від відповідальності та застосування примусових заходів виховного характеру спрямовані норми Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651–VI. Так, згідно з ч. 1 ст. 285 КПК України особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність [5].

Ст. 497 КПК України визначає, що у випадку, коли під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду.

З підстав, передбачених ч. 1 ст. 497 КПК України, клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують. Під час судового розгляду суд за наявності підстав, передбачених частиною першою цієї статті, може прийняти рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Відповідно до ст. 498 КПК України кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Крім того, відповідно до п. 8.5 наказу Генерального прокурора України «Про організацію діяльнос-

ті органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 1 листопада 2012 року № 16 гн прокурори зобов'язані використовувати надані законом повноваження щодо звернення до суду з клопотанням про застосування до неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, примусових заходів виховного характеру [6].

Пункт 9.1 наказу № 16 гн зобов'язує прокурорів неухильно дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства про особливості судового провадження щодо неповнолітніх. Виважено підходити до орієнтування суду щодо обрання міри покарання неповнолітньому. За наявності підстав, передбачених законом, насамперед розглядати питання про можливість застосування примусових заходів виховного характеру.

Перед підготовкою клопотання, прокурору слід усебічно з'ясувати обставини, визначені в ст. 91, 485 КПК України, а також найбільш повні дані про батьків (осіб, які їх замінюють) неповнолітнього (наявність у них судимостей, позбавлення їх батьківських прав, їхній спосіб життя, здатність забезпечити виховний вплив на неповнолітнього та постійний контроль за його поведінкою).

Ведучи мову безпосередньо про примусові заходи виховного характеру, слід підкреслити, що застереження є одним із найм'якших заходів виховного характеру, може полягати в роз'ясненні судом неповнолітньому наслідків його дій (шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави), оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.

Під обмеженням дозвілля і встановленням особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього можливо розуміти обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо.

Варто звернути увагу на те, що передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою, мають авторитет в очах дитини.

Цілком неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду.

Закон передбачає можливість передання неповнолітнього під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу – за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян – на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян, мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього (постійно й належним чином контролювати його поведінку), до того ж зобов'язані це робити.

Покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). В ухвалі суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення (п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2).

Важливо зазначити, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України направляються неповнолітні, котрі виїшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру (п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2).

Висновки. Виходячи з самого поняття «неповнолітній», а також того, що примусові заходи виховного характеру крім неповнолітніх застосовуються й до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у п.п. 2, 3, 5 ч. 2 ст. 105 КК України слово «неповнолітнього» доцільно замінити на слово «дитини».

Крім того, пропонується п. 8.5 наказу Генерального прокурора України № 16 гн доповнити положенням наступного змісту: «Перед звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру до суду особливу увагу приділяти встановленню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину неповнолітнім або особою, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України».

Встановлювати дані, що є складовою ефективною впливу на особу, до якої застосовані такі заходи (авторитет батьків або осіб, що їх замінюють, представників педагогічного або трудового колективу тощо).

Вживати заходи щодо забезпечення відшкодування шкоди завданої протиправними діями особи, до якої застосовано примусові заходи виховного характеру».

Варто зауважити, що представники органу в справах дітей, на який покладено виконання судового рішення про застосування до дитини примусових заходів виховного характеру, зобов'язані здійснюва-

ти ефективний контроль за його поведінкою і в разі ухилення від застосування призначеного судом заходу постійно аналізувати й усувати причини ухилення та запобігати йому в подальшому.

Ухиленням від застосування примусових заходів виховного характеру слід вважати таку поведінку неповнолітнього, коли він без поважних причин протягом установленого строку систематично порушує або не виконує умови застосування визначеного судом заходу (заходів) – не дотримує встановлених судом обмежень свободи дій або вимог щодо його поведінки; не піддається виховному впливу та ухиляється від контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, педагогічного або трудового колективу; відмовляється відшкодувати майнові збитки; не виконує умов угоди про примирення; самовільно зали-

шає школу чи училище соціальної реабілітації або систематично порушує порядок перебування в цих установах тощо (п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2).

Отже, пропонується в наказі № 16 гн також закріпити норму, якою зорієнтувати прокурорів на забезпечення додержання законів особами, на яких покладено виконання судового рішення про застосування до дитини примусових заходів виховного характеру та, у випадку неналежного виконання наведеними особами покладених на них обов'язків, ініціювати питання про їх заміну або про притягнення до передбаченої законом відповідальності, якщо їх бездіяльність призвела до вчинення нових правопорушень особою, до якої застосовано примусові заходи виховного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18 липня 2013 року № 223-1134/04-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
3. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Ямкова. – Одеса, 2004. – 20 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=181060.

УДК 34.038

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

JUDICIAL DISCRETION: LOOK TO THE PROBLEM

Поповський Д.П.,

кандидат юридичних наук, адвокат

Стаття присвячена загальнотеоретичному аналізу поняття «суддівський розсуд» та необхідності його існування у процесі правозастосування. Проаналізовано поняття «судова влада», її місце у системі розподілу влад та особливості функціонування. Визначено об'єктивні причини існування суддівського розсуду.

Ключові слова: держава, судова влада, праворозуміння, правозастосування, суддівський розсуд.

Статья посвящена общетеоретическому анализу понятия «судейское усмотрение» и необходимости его существования в процессе правоприменения. Проанализировано понятие «судебная власть», ее место в системе разделения властей и особенности функционирования. Определены объективные причины существования судейского усмотрения.

Ключевые слова: государство, судебная власть, правопонимание, правоприменение, судейское усмотрение.

The article is devoted to general theoretical analysis of the concept of «judicial discretion» and the need for its existence in law enforcement. Author analyzes the concept «judicial power» and its place in the system of separation of powers and operational features. Defined objective reasons for the existence of judicial discretion.

Key words: government, judiciary, legal thinking, law enforcement, judicial discretion.

Постановка проблеми. Стаття присвячена осмисленню проблеми суддівського розсуду в його теоретичному вимірі, аналізуються філософсько-правові та теоретичні аспекти даного правового явища. Проблема розглядається у контексті зміцнення

законності та розбудови правової держави в Україні.

Стан дослідження. Зазначена проблематика через свою новизну та незначну кількість уваги є актуальною, дослідженню цього питання приділяли увагу такі автори, як А. Барак, Р.М. Дворкін, І.Р. Ві-